

למה גנבה רחל את התרפים?

הפרשנות המסורתית

אחת הפרשיות הסתומות שבהן מתחבטים הפרשנים בהבנת התנהגותם של האבות, יסודות האומה, היא פרשת גניבת התרפים ע"י רחל. ההתלבטות בפרשה זו היא כפולה: מחד גיסא, לא נתבררה כראוי מהותם של התרפים, ומהי חשיבותם עבור בעליהם. ומאידך גיסא, מהו המניע של רחל לגנוב אותם מאביה?
 אמנם מהמשך הסיפור נראים הדברים שלתרפים היה תפקיד דתי-אלילי: "למה גנבת את אלוהי" (ל"א, ל'¹); "עם אשר תמצא את אלוהיך לא יחיה" (ל"א, לב).
 אולם כל הפרשנים המסורתיים תמימי דעים בהנחה שאין להעלות על הדעת את האפשרות שרחל גנבתם על מנת לעבדם. זאת, מאחר שהדבר נוגד בתכלית את אמונתה של רחל, כפי שהיא מתבטאת בדבריה:
 "ותאמר אסף אלוקים את חרפתי" (ל', כג); "ותקרא שמו יוסף לאמר יוסף ה' בן אחר" (ל', כד). "כי כל העושר אשר הציל אלוקים מאבינו לנו הוא ולבנינו, ועתה כל אשר אמר אלוקים אליך עשה" (ל"א, טז).

הדעת הרווחת בהסבר העניין היא דעת חז"ל בבראשית רבה (ע"ד, ה): "והיא לא נתכוונה אלא לשם שמים, אמרה: מה אנא מיזיל לי ונשבוק סבא בקלקוליה". וכן רש"י (ל"א, יט): "להפריש את אביה מעבודה זרה נתכוונה".
 על גישה זו מקשה אברבנאל: "איך נתפתתה רחל לגנוב את התרפים אשר לאביה, האם חשבה להרחיקו מעכו"ם כדבריהם ז"ל, באמת סכלות גדול יהיה זה לה, בחשבה כי לעת זקנתו בתו תטה את ליבו, ועם היות שנגנבו ממנו התרפים יעשה לו אלוהים אחרים תחתיהם".

יתר על כן, לא זו בלבד שגניבה אינה דרך יעילה להפריש מע"ז, נהפוך הוא, במקרים רבים גורם מעשה כזה תגובת נגד הפוכה ומחזקת את בעליהם של האלילים הנגנבים באמונתו.

רבנו חננאל ניסה ליישב שאלה זו, (מובא בפירושו של רבנו בחיי) באמרו, שכוונת רחל הייתה שלבן יסיק מגניבת התרפים על אפסות אלוהיו: אלוה שניתן לגנוב אותו אין בו ממש.

הסבר מעניין, קרוב לדעת רבנו חננאל, מובא בספרו של הרב יהושע בכרך "מה בין שאול לדוד"²: לא את לבן, השקוע כל חייו בעבודה זרה, קיוותה רחל לתקן³, כי אם את בני משפחת יעקב וכל הנלווים עמהם, אשר במשך השנים עלולים היו להיות מושפעים מהדעות האליליות הנפסדות. לאזניהם מכוונת קריאתו של לבן: "למה גנבת את אלוהי?" על מנת שיגיעו ממנה למסקנה שאלוה גנוב, שאינו מסוגל לשמור על עצמו מפני גניבה אין בו ממש.

1. כל המקורות במאמר זה ללא ציון שם הספר הם מספר בראשית.

2. עמ' 221-224.

3. מה גם שלא ניסתה לעשות כן כל עשרים שנות שהותה עם יעקב בביתו של לבן.

דרך נוספת מוצעת במדרש תנחומא⁴ (ויצא, י"ב): "למה גנבה אותם? כדי שלא יהיו אומרים ללבן שיעקב בורח עם נשיו ובניו וצאנו. וכי התרפים מדברים? כן. "כי התרפים דברו און" (זכריה י, ב)". לפי גישה זו היה לתרפים, נוסף לתפקידם האלילי-דתי גם כוח מאגי של הגדת עתידות או גילוי צפונות. רחל רצתה למנוע ע"י גנבתם את גילוי דבר הברירה או זיהוי מיקומם של יעקב ומשפחתו.

בעיות וקשיים

ההסברים הנ"ל מותירים אותנו עם מספר קשיים שלא באו על פתרונם בפרשה.

א. רחל שומרת בקנאות על התרפים ומטמינה אותם בכר הגמל. נשאלת השאלה: מדוע לא שברה או השליכה אותם בהזדמנות הראשונה? הרי לפי כל הפירושים שהבאנו לא התכוונה לעשות בהם כל שימוש? הרי לפי כל הדעות מטרתה האחת הייתה סילוקם והרחקתם מלבן?

ב. "ולא ידע יעקב כי רחל גנבתם" (ל"א, לב). מדוע מסתירה רחל את מעשה הגניבה מידיעתו של יעקב?

ג. מה מניע את לבן לרדוף אחרי יעקב עם גילוי דבר הגניבה? וכי לא יכול היה להשיג תרפים אחרים בקניה או בהשאלה?

ד. מדוע יעקב מתייחס כל-כך בחומרה למעשה גניבת התרפים, עד כדי כך שהוא מקלל בקללה החמורה ביותר: "עם אשר תמצא את אלוקיך לא יחיה" (ל"א, לג)? אמנם, ניתן לומר שיעקב חושש שגונב התרפים עשה זאת במגמה לעבדם. ובוה רואה יעקב מעשה חמור (ראה ספורנו, שם).

ה. לבן משתף את "אחיו" במרדף (רש"י: "קרוביו"). מהו האינטרס שלהם במרדף זה?

ו. אחרי שלבן חיפש את התרפים ולא מצאם "ויחר ליעקב וירב בלבן" (ל"א, לו). הטענה העיקרית שהיינו מצפים לשמוע מפי יעקב במעמד זה היא: איך עלה על דעתך שאני או בני משפחתי גנבנו את התרפים, והרי כל שנות שהותנו בביתך התרחקנו מאליך כאדם הבורח מפני האש. ("עם לבן הרשע גרתי ותרייג מצוות שמרתי ולא למדתי ממעשיו הרעים"). במקום זאת שומעים אנו מפיו נאום ארוך בו הוא מציין בפירוט רב את נאמנותו בעבודה וישרו הבלתי מסוייג: "זה עשרים שנה אנכי עמך, רחלך ועוזרך לא שכלו ואילי צאנך לא אכלתי, טריפה לא הבאתי אליך אנכי אחטנה מידי תבקשנה, גנבתי יום וגנבתי לילה, הייתי ביום אכלתי חרב וקרח בלילה ותדד שנותי מעיני". (ל"א, לח-מ). זאת, לעומת רמאותו של לבן: "ותחלף את משקנתי עשרת מנים" (ל"א, מא). לכאורה דברים אלה אינם ממין הטענה: לבן מתלונן על "גניבה דתית", ("למה גנבת את אלוהי"). ואילו יעקב מדבר על נאמנות כלכלית.

התרפים – בעלי משמעות משפטית-כלכלית

לאור כל השאלות, נראה לעניד, להציע הסבר אשר יפתרן. עיקרו של ההסבר המוצע שאול, מבחינה מסויימת, מממצאים ארכיאולוגיים בנוזי, עיר בצפון מערב עירק, המקבילה לחרן המקראית, כפי שהוסברו באינציקלופדיה יודאיקה⁵. אולם כותב המאמר איננו רואה עצמו מחוייב להתאמת ההסבר המוצע למקור הארכיאולוגי, כי אם לכתובים בלבד.

4. וקובים לדעתו, בשינויים קלים, ראבי"ע, רמב"ן ואברבנאל, עיי"ש.

5. Encyclopaedia Judaica, כרך 12, עמ' 1287-1290, הוצאת כתר 1971, ירושלים.

התרפים, מלבד חשיבותם הדתית-אלילית ("אלוהי") מילאו תפקיד במישור הכלכלי! הם היוו ראייה חוקית עבור מי שהחזיק בהם שרכוש המשפחה הוא תחת חסותו, מעין שטר קניין או רישום בטאבו. לפי זה נשים לב לרקע למעשה גניבת התרפים: יעקב שומע את בני לבן אשר מתלוננים על אי נאמנותו הכלכלית של יעקב: "לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה" (ל"א, א). בתגובה, בעקבות ציווי ה' לחזור לארץ ישראל, מכנס יעקב את נשותיו על מנת לבשר להן על ציווי ה' לעזוב את בית לבן, אולם בדבריו מבליט יעקב, זה לעומת זה, את רמאותו של לבן: "ואביכן התל בי והחליף את משקְרתי עשרת מנים". מול נאמנותו שלו בעבודתו: "בכל כחי עבדתי את אביכן". הסבר נרחב ומפורט נותן יעקב למקור הרכוש הרב שצבר בבית לבן: ברכת ה': "ולא נתנו אלוקים להרע עמדי, אם כה יאמר נְקָדִים יהיה שכרך וילדו כל הצאן נְקָדִים, ואם כה יאמר עֲקָדִים יהיה שכרך וילדו כל הצאן עֲקָדִים. ויצל אלוקים את מקנה אביכם ויתן לי. ויהי בעת יחם הצאן ואשא עיני וארא בחלום והנה הַעֲתָדִים העלים על הצאן עֲקָדִים וְנְקָדִים. ויאמר אלי מלאך ה' בחלום... ויאמר שא נא עיניך וראה... כי ראיתי את כל אשר לבן עשה לך" (ל"א, ז-יב). תגובת רחל ולאה אינה מאחרת לבוא. לא רק שאינן מביעות התנגדות לעזיבת בית אביהן אלא שאין הן מסתפקות בהנהון של הסכמה אלא: "ותען רחל ולאה ותאמרנה לו, העוד לנו חלק ונחלה בבית אבינו, הלוא נכריות נחשבנו לו כי מכרנו ויאכל גם אכול את כספנו. כי כל העשר אשר הציל אלוקים מאבינו לנו הוא ולבנינו, ועתה כל אשר אמר אלוקים אליך עשה" (שם, יד-טז).

יושם לב לסגנון הכתוב: "ותען רחל ולאה" כשהנשוא בלשון יחיד בעוד הנושא הוא נושא כולל, רחל ולאה, רוצה הכתוב להודיענו כי הדוברת העיקרית היא רחל. ומהי השקפתה של רחל? אבינו פגע בנו מבחינה נפשית. רש"י: "כי מכרנו: אפילו בשעה שדרך בני אדם לתת נדוניה לבנותיו בשעת נישואין, נהג עמנו כנכריות כי מכרנו בשכר הפעולה". וניצל אותנו מבחינה כלכלית. רש"י: "ויואכל גם אכל את כספנו: שעייב שכר פעולתך". ומאידך: אמונה תקיפה וחד משמעית: "כל העשר אשר הציל אלוקים מאבינו לנו הוא ולבנינו". גם הכתוב מעיד: "וינהג את כל מקנהו ואת כל רֶכְשׁוֹ אשר רכש מקנה קנינו אשר רכש בפרן ארם" (ל"א, יח).

כלומר: בניגוד לטענת בני לבן המערערים על בעלותו של יעקב על רכושו העצום, משוכנעת רחל בכל מאודה במקור הכשר של הרכוש אשר נרכש ביושר ובהתערבותו הפעילה של הקב"ה.

תכלית גניבת התרפים:

רחל בהכירה את אופיו של אביה ובשמעה מפי יעקב: "ראה אני את פני אביכן והנה איננו אלי כתמל שלשם" (ל"א, ה). חוששת שבריחתו של יעקב עם משפחתו ובעיקר עם רכושו עלולה להביא את אביה לרדוף אחריו ולדרוש שיחזיר לביתו את המקנה הרב ההולך עם יעקב, בטענה שהוא גנוב. יתר על כן, ייתכן שהיא חוששת שלבן יציג את התרפים כהוכחה משפטית לבעלותו על הרכוש. על כן גונבת היא את התרפים על מנת שלעת כזו תוכל להוציא אותם ממחבואם ולהוכיח על ידם את בעלותו של יעקב על הרכוש. ולפי זה מובנת שמירתם הקפדנית של התרפים בכר הגמל.

רדיפת לבן אחרי יעקב:

כאשר לבן מגלה את דבר גניבת התרפים: "ויקח את אחיו עמו וירדף אחריו דרך שבעת ימים" (ל"א, כג). המניע למרדף זה הוא כנראה החשש המנקר בלבו של לבן שמא יעקב

6. ועיין בדברי רש"י במדבר י"ב, א: "ותדבר מרים ואהרן": היא פתחה בדיבור תחילה...".

וביתו גנבו ממנו במנוסתם דברי ערך, והתרפים נגנבו על מנת שישמשו בעתיד הוכחה לבעלותו של יעקב על הרכוש הגנוב. יתר על כן, ייתכן שלבן חשש שמא יעקב מתכוון בעזרת התרפים להשתלט על כל רכושו. וזו הסיבה שלבן מצרף דווקא את "אחיו" (רש"י: "קרוביו"), כי גם הם בעלי עניין ברכוש המשפחה. חששות אלו הם המשך ישיר להשקפתם (המוטעית) של בני לבן: "לקח יעקב את כל אשר לאבינו ומאשר לאבינו עשה את כל הכבוד הזה" (ל"א, א), ולהשפעה שהייתה לדברים אלו על לבן: "ראה אני את פני אביכן כי איננו אלי כתמל שלשם" (ל"א, ה).

שיחת לבן ויעקב:

בהשיגו את יעקב בהר הגלעד פותח לבן בנאום תוכחה כלפי יעקב שחלקו הגדול מתייחס לפגיעה, כביכול, במעמדו כראש המשפחה ע"י גניבת הדעת והבריחה החפוזה: "מה עשית, ותגנב את לבבי ותנהג את בנתי כשביות חרב, למה נחבאת לברח ותגנב אתי, ולא הגדת לי ואשלחך בשמחה בשירים בתוף ובכינור ולא נטשתי לנשק לבני ולבנותי..." (ל"א, כו-כח). אולם עיקר טענתו של לבן הוא בסיוס דבריו: "ועתה הלך הלכת כי נכספך נכספתה לבית אביך למה גנבת את אלוהי" (ל"א, ל).

כלומר: יכולתי להבין את מניעיך לעצם הבריחה: געוועים לבית אביך (אחרי פרידה של עשרים שנה) אולם מעשה אחד שלך הוא בלתי נסלח: גניבת התרפים. תגובתו של יעקב כוללת שני חלקים אשר משמעותם אחת: הבעת בטחון מלא שהגניבה לא בוצעה ע"י מישהו מבני משפחתו. מחד גיסא: מגיב יעקב בקללה נוקבת לגנב⁷: "עם אשר תמצא את אלוהיך לא יחיה" (ל"א, לב).

יעקב, כנראה, ראה בגניבת התרפים מעשה שיש בו חילול השם, שהרי הוא מתפרש ע"י לבן ומשפחתו, עובדי האלילים, כרצון של המאמינים בה' להשתלט על רכוש בדרך לא ישרה. וכבר לימדנו הרמב"ם בהלכות תשובה⁸ שחילול השם אינו מתכפר אלא במיתה.

מאידך גיסא: מזמין יעקב את לבן לחפש את הגניבה בין כליו: "הכרלך מה עמדי (רש"י: "משלך") וקח לך". לא רק את התרפים מזמין יעקב את לבן לחפש אצלו. אלא "מה עמדי" כל חפץ גנוב השייך ללבן. כאומר: אין לי שום חפץ גנוב משלך שארצה להוכיח עליו בעלות בעזרת התרפים. ולכן אין לי מניע לגניבתם.

זו גם משמעות דבריו הנרגזים של יעקב אחרי גמר החיפוש חסר התוצאות של לבן: "כי מששת את כל כלי מה מצאת מכל כלי ביתך" (ל"א, לו).

לפי זה תובן טענתו של יעקב בדבר נאמנותו ומסירותו בעבודה, וישרו הבלתי מסוייג: "זה עשרים שנה אנכי עמך" וכי. יעקב טוען: איך יכולת להעלות על דעתך שאני גנבתי את התרפים כדי להשתלט שלא כדין על רכושך או להראות בעלות על רכוש שגנבתי, אחר שבמשך עשרים שנה, לא זו בלבד שעבדתי אצלך בנאמנות ובמסירות ללא גבול, אלא אף שלמתי מכספי נזקים שמצד הדין יכולתי להפטר מתשלום עבורם⁹. זאת, בזמן שאתה הוא זה שרימית אותי: "ותחלף את משפחתי עשרת מנזים" (ל"א, מא)¹⁰.

7. כך רואה רש"י את דבריו (יזמאותה קללה מתה רחל בדרך") ולא כראב"ע ואחרים הטוענים שיעקב התכוון להרוג את הגנב בעצמו. כי לכך לא יתאים סגנון דבריו "לא יחיה" אלא היה צ"ל: "אמיתני" או "יומתני".

8. פ"א, ה"ד, ע"פ הגמרא ביומא פ"ו.

9. "יביאנו עד הטרופה לא ישלם" (שמות כ"ב, יב) רש"י: "יביא עדים שנטרפה באונס ויפטר".

10. ברוח זו פירש ספורנו את דברי יעקב בפסוקים לו-מא.

הגלעד:

לפי הסברנו ניתן אולי להבין את משמעות יוזמתו של לבן להקמת הגלעד ("יגר שהדוּתא"). לבן חושש שמא על אף שלא מצא את התרפים אצל יעקב, בכל זאת הם מוחבאים אצל אחד מבני ביתו, ויום אחד ינסה מאן דהוא לעשות שימוש משפטי בתרפים. על כן מוקם הגלעד כעדות המבטלת את תוקפם המשפטי של התרפים: "ויאמר לבן: הגל הזה יְדַבֵּר ביני ובינך היום... עַד הגל הזה ועדה המצבה אם אני לא אעבר אליך את הגל הזה ואם אתה לא תעבר את הגל הזה ואת המצבה הזאת לרעה" (ל"א, מז-נג). וכחסברו של רש"י: "לרעה אי אתה עובר אבל אתה עובר לפרקמטיא". כלומר: הגלעד שמש כעדות שאף אחד מהם לא יגיע אל השני על מנת לפגוע בו מבחינה כלכלית בעזרת התרפים.

הלקח מפרשת גניבת התרפים:

חז"ל לימדונו שמעשי האבות והאמהות לא נכתבו כסיפור גרידא, אלא תורה הם ולימוד הם צריכים. וכך עלינו להתבונן גם במעשה גניבת התרפים ולשאל את עצמנו מה הוא בא ללמדנו. לפי ההסבר שהוצע לעיל כוונתה של רחל הייתה חיובית: הבטחת השארתו של הרכוש, שתושג בעזרת ה' בדרך ישרה והגונה, בידי יעקב ומשפחתו, ומניעת עשיקתם ע"י לבן ובני ביתו. ואף-על-פי-כן נענשה רחל על מעשה זה כשמתה בדרך. זאת על פי קללתו של יעקב: "עם אשר תמצא את אלוהיך לא יחיה" (ל"א, לב)¹¹. ללמדנו: גם כאשר כוונת האדם היא לטובה, ואפילו כאשר מעשהו בא לשרת את הצדק, אם הדרך אל המטרה היא דרך של חטא לא יימלט החוטא מן העונש. מאידך, מעניינים דברי הרמב"ן בפרשת אחרי-מות¹²: "והשם לו לבדו נתכנו עלילות, שמתה רחל בדרך בתחילת בואם לארץ, כי בזכותה לא מתה בחוצה לארץ". לאמר: מיצוי מידת הדין עם רחל על מעשה גניבת התרפים נעשה בדרך של חסד ורחמים בעובדה שזכתה למות ולהקבר בארץ ישראל. שהרי זו דרכו של הקב"ה: עשיית משפט בדרך של צדקה.

11. ראה רש"י שם.

12. ויקרא י"ח, כה.